

Anafartalar Caddesi'nin Gelişimi ve Kentlilik Bilinci Bağlamında 'Cadde Anafartalar Kuyumcuları Platformu' Örneği

The Development of the Anafartalar Street and the Case of "Street Anafartalar Jewellers' Platform" in the Context of Urban Consciousness

Öz

Cumhuriyet'in ilanı ve başkent seçilmesi sonrasında Ankara'da imar çalışmalarının hazırlanan şehir planları uyarınca yoğunluk kazandığı bilinmektedir. 'Bir bozkır kasabasından modern bir başkent' yaratılması söylemine de alt yapı oluşturan bu çalışmaların ilk adımlarından birini Anafartalar Caddesi'nin planlanması oluşturmuştur. 1916 Hisarönü, 1922 Sovyet Elçiliği ve 1929 Tahtakale yangınları sonrası açılan alanlar bir bakıma caddenin imarını kolaylaştırmıştır. Caddede ilk istimlak dalgası Hermann Jansen planı uyarınca 1935 yılında yaşanmış, bunu 1959 yılındaki ikinci istimlak dalgası takip etmiştir. Bu araştırma kapsamında Cumhuriyet Dönemi'nde Anafartalar Caddesi'nin gelişimi ele alınmakta ve yeni bir girişim olan Cadde Anafartalar Kuyumcuları Platformu'nun çalışmaları kentlilik bilinci çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Ankara Anafartalar Caddesi, Cadde Anafartalar, kentlilik bilinci, Cadde Anafartalar Kuyumcuları

Abstract

It is generally known that after the declaration of the Republic and the designation of Ankara as its capital, urbanisation efforts of the city were intensified, in accordance with a master plan. One of the first steps of these efforts, which also formed the basis of the slogan "creating a modern capital from a steppe village", involved the planning of Anafartalar Street. Three fires, namely those of Hisarönü in 1916, Soviet embassy in 1922 and Tahtakale in 1929, had cleared up parcels on the Street thereby facilitating a restructuring thereof. The first wave of expropriations on the Street took place in 1935 in accordance with the Hermann Jansen plan. This was followed by a second wave in 1959. Within the framework of this study, the development of the Street during the Republican era is examined. Furthermore, the activities of the Street Anafartalar Jewellers' Platform, a rather new formation, are evaluated within the context of urban consciousness.

Keywords: Ankara Anafartalar Street, Street Anafartalar, urban consciousness, Jewellers of Street Anafartalar

Giriş

Ankara'yı çocukluk yıllarındaki masumiyet temelinde algılayanlar, bugün şehirde yaşanan baş döndürücü değişimi kavramakta güçlük çekiyorlar. Her bireyin yaşadığı şehirle kurduğu ilişkilerin ağırlık kazandığı, monografik anlatımlarda zaman ve özellikle de mekân kavramının öne çıktığını görüyoruz. Gündelik yaşamın hızlı değiştiği mekânlardan biri olarak Anafartalar Caddesi, ticari niteliğinin yanı sıra Ankara halkının bazı şeyleri ilk kez gördüğü, yaşadığı bir yer olarak anılarda fazlasıyla iz bırakmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Ankara şehrinin en gözde ticari merkezi ve cazibe alanı olduğunu söyleyebileceğimiz Anafartalar Caddesi'nin, 1960'lı yıllardan itibaren bir gerileme içine girdiği ve zamanla bakımsız hale geldiği gözlenmektedir. Bu gelişimi ve

caddeyi detaylı şekilde anlatmaya başlamadan önce Ankara'nın ticari geçmişi ve esnaf örgütlenmesi hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Angora Yünü ve Sof Kumaşı Temelinde Yükselen Refah

Ankara'nın, 16. ve 19. yüzyıllar arasında tiftik keçisi tüylerinden ürettiği Angora yünü ve bu yünden dokunan sof kumaşı sayesinde Anadolu'nun önemli ticari şehirlerinden biri haline geldiği bilinmektedir. 1555 yılında Ankara'yı ziyaret eden gezgin Busbecg, ipek kadar güzel tüylere sahip olan bu keçilerin başka yerde otladıklarında tüylerinin aynı kalitede olmadığını söyledikten sonra, sof kumaşından yapılan giysiler giymenin yüksek sınıftan yaşlı Türkler arasında bir ayrıcalık belirtisi olduğunu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın da bu kumaşı tercih ettiğini belirtmiştir.

Ankara'ya gelen yerli ve yabancı tüccarlar tarafından boyatıldıktan sonra satın alınan sof kumaşı, ülke içinde ağırlıklı olarak İstanbul, Halep, Bursa gibi kentlere, yurtdışında ise Venedik, Lehistan, Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine gönderiliyordu. 1740 yılında Ankara'ya gelen gezgin Richard Pockoche, Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya her yıl 500–600 deve yükü mal taşıdığını yazmıştır. Sultan III. Murat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde görev yapan İngiliz Büyükelçisi William Harbourn, tiftiği aracı tüccar olmaksızın İngiltere'ye götürebilmek amacıyla İstanbul'da "Levant Company" adlı bir şirket kurmuş; 17. yüzyılın ortalarında Levant Company'nin çabaları ile Ankara'da ticaret canlanmış ve şehirde adeta bir tüccarlar kolonisi oluşmuştur. Bu tüccarların çoğunun Ankara'da öldüğü ve Vank Manastırı mezarlığına gömüldükleri bilinmektedir. Onlara ait mezar taşlarının bir kısmı ise günümüzde Roma Hamamı bahçesinde sergilenmektedir.

Ankara'da Esnaf Örgütleri ve Ticari Gelişme

13. yüzyıl başlarından itibaren Ankara'da Türkmen nüfusun yoğunlaştığı ve bunların içinde bulunan çok sayıda Ahi'nin zamanla şehrin ticari hayatında önemli bir yer edindiği bilinmektedir. Ankara'da Selçuklu Devleti'nin egemenliğini kaybettiği 1330 yılında Ahiler şehrin yönetimini ele almış ve Ankara'nın Osmanlı hakimiyetine girdiği 1361 yılına kadar, 31 yıl boyunca şehri kendi iç hiyerarşileri uyarınca yönetmişlerdir. Bu dönem, devlet erkinin olmadığı bir ortamda esnaf örgütlenmesi temelinde toplumsal yönetim deneyimi olması açısından incelenmesi gereken önemli bir örnektir.

Ankara esnafının, kökenleri Ahilik dönemine dayanan örgütlü yapısı Osmanlı Dönemi'nde de devam etmiştir. Ankara'da her iş kolunun ayrı loncalar halinde toplanması başlangıçta yalnızca debbağ, saraç ve kunduracıları kapsarken, sonrasında 24 üretim kolunu da içine alacak şekilde gelişim göstermiştir. Ardından, her iş kolu kendi adı ile anılan bir çarşıda toplanmıştır. Atpazarı, Koyunpazarı, Samanpazarı gibi adları günümüze kadar ulaşan bu satış yerleri, aynı zamanda esnafın belli bir mekânda örgütlendiği yerlerdir. Bu örgütlenme biçimi, zamanla aynı işi yapan esnafın şehrin aynı semtinde oturmasına kadar genişlemiştir. 1522 yılına ait tapu tahrir defterindeki kayıtlarda, Sabuni (*Sabuncular*), Debbağan (*Debbağlar*), Buryancılar (*Hasırcılar*) gibi mahalle isimlerine rastlanması esnafın kent içindeki dağılımını da göstermektedir. Esnafın bu şekilde örgütlü olması, ticaretin bir düzen içinde yapılmasını sağladığı için gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, Ankara'nın sınır kenti konumundan bir ticaret kenti konumuna yükselmesinde, sof kumaşı kadar Ahiliğin ve esnafın örgütlü olmasının da etken olduğu söylenebilir.

Tiftik Keçilerinin Kasaplık Oluşu

19. yüzyıl başlarına gelindiğinde, önemini kendi ekonomik etkinliğinden yaratmış olan Ankara kentinde tiftik keçisine bağlı olarak gelişen sanayi, gerek izlenen yanlış politikalar gerekse dış etkenler sonucu ciddi bir gerileme içine girmiştir. Bu durum, Ankara kentinin ekonomik çöküşünü hazırlamıştır. 18. yüzyılda tiftik keçisi yünlerinin ham olarak (*işlenmeden*) Ankara dışına çıkartılmasına yasak getirildiği bilinmektedir. Bu yasağın kaldırılmasının yanı sıra tiftik keçilerinin canlı olarak yurt dışına çıkartılmasına da izin verilmesi, Ankara tiftiğine olan talebin azalmasına neden olmuştur. 1890 yılında Ankara'ya gelen gezginlerden Vital Cuinet, Ankara'dan yün alımının tamamen unutulduğunu ve tiftik keçilerinin artık kasaplık hayvan olarak değerlendirildiğini belirtmektedir.

Ankara'daki ticari gerilemenin diğer bir nedeni ise endüstrileşen Avrupa ile ticari rekabetin sürdürülememesidir. Osmanlı Devleti'nde yabancılara tanınan ticari ayrıcalıkların yanı sıra, 1838 yılında İngilizlerle imzalanan 'Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi' ile yabancı malların ülke içine gümrüksüz olarak girmesi kabul edilmiştir. Bu durumun, yerli üretimin rekabet şansını tamamen ortadan kaldırdığı biliyoruz. Ankara şehrindeki ticari gerileme, Millî Mücadele Dönemi, Cumhuriyetin ilanı ve Ankara'nın başkent seçileceği günlere kadar belli oranlarda devam etmiştir.

Başkent Ankara ve Anafartalar Caddesi

Ulus Meydanı'nı Samanpazarı Meydanı üzerinden Talatpaşa Bulvarı'na bağlayan yaklaşık 1.5 km uzunluğundaki Anafartalar Caddesi, günümüzde ticari merkez olarak öne çıkmış durumdadır. Sadece caddenin kendisi değil, caddeye bağlanan sokakların her birinin kendi alanında uzmanlaşmış çarşılara açılıyor olması, Anafartalar Caddesi'ni birçok iş kolunu kapsayan geniş bir çeşitliliğin merkezine yerleştirmiştir.

Ankara'nın ilk gazetelerinden biri olan Hâkimiyet-i Millîye, 13 Temmuz 1929 tarihinde "*Esnaf Beyoğlu çiçekçi dükkânı gibi temiz olmalı*" şeklinde başlık atmıştı. Gazetenin başlığı Anafartalar Caddesi'ndeki yeni düzenlemelerle bağlantılıydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anafartalar Caddesi'nde Yusuf Ziya Bey'in tuhafiyeye dükkânı, Kohen Efendi'nin kunduracı dükkânı ve Ankara'nın ilk eczanesi olan İstanbul Eczanesi haricinde vitrinli dükkân bulunmuyordu. Kısa zamanda cadde genişletilerek vatandaşın rahatça dolaşabileceği kaldırımlar yapıldı; aynı tipte tenteleriyle dikkat çeken ve vitrinlerinde değişik ürünler sergileyen dükkânlar çoğaldı.

Cumhuriyetin ilanı ve başkent olması sonrası elçiler, milletvekilleri, bürokratlar derken Ankara'da elit bir kesim oluşmaya başlamıştı. Erkeklerin takım elbisesiz ve kravatsız gezmediği, saçların briyantınli olduğu, kadınların şık tayyörler içinde olabildiğince süslü dolaştıkları İstanbul'da eski Beyoğlu ne ise, Ankara'da da Anafartalar Caddesi oydu. Batı tarzı yaşam, balolar, tiyatrolar, konserler, kayak, tenis ve at yarışları popüler kültürün parçalarını oluşturmaya başladı. Ankara'da gerçekten yeni bir yaşam tarzı geliyordu. Bu dönemde Ankara elitinin gereksinimlerini karşılayabilecek dükkânlar, genişletilen ve hızla yeniden yapılanan Anafartalar Caddesi üzerinde toplanmaya başladı. Cadde, kısa zamanda alışveriş merkezi olmanın yanı sıra bir cazibe mekânı haline gelmekte gecikmedi. Caddede her şey yeni gelişen asri yaşama uygun ilerliyordu. Hızlı bir şekilde asri berberler, fotoğrafçılar, kürkçü, kuyumcu, Avrupa modasına uygun fraklar, smokinler, melon ve silindir şapkalar satan dükkânlar açıldı. Hatta cadde üzerinde Ankara halkının ilk kez tanıştığı umumi tuvaletler bile "asri hela" şeklinde adlandırıldı. Asri helalarda Ankaralı ilk kez fayanslı tuvaletlerle karşılaştı. İhtiyaç gidermek için değil, sadece fayansları görmek için girenler bile oluyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehrin en önemli caddesi konumunda olan Anafartalar Caddesi ile birlikte aslında alışveriş merkezi olarak 'cadde' kavramı ilk kez Ankara halkının yaşamına girmiştir. Osmanlı Devleti Dönemi'ndeki han ve çarşı biçimli ticari kümelenmeden caddeye geçiş, bir anlamda kentleşmenin de göstergesi olmuştur. Anafartalar Caddesi'ndeki bu canlılık 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir. 1945'li yıllardan itibaren Ulus bölgesinin hızla artan kentsel göçün yerleşim alanlarından biri haline gelmesi ve şehrin 1950'li yıllarda yaşamış olduğu merkez kayması sonrası cadde yavaş yavaş kendi kaderine terk edilmiş ve gerileme içine girmiştir.

Ankara'nın İlk Kuyumcuları ve Anafartalar Caddesi

Sarraflık ve kuyumculuk mesleğine Osmanlı Devleti Dönemi'nde ağırlıklı olarak İstanbul'da ve Anadolu'nun bazı büyük şehirlerinde rastlanmaktadır. Bu dönemdeki sarraflar, aynı zamanda faizle borç para veren ve teminatçı olarak banka gibi çalışan bir yapıya sahiptir. Kendi içlerinde bir nizamnameleri ve hiyerarşik örgütlenmeleri bulunan sarrafların hemen hemen hepsi gayrimüslim kökenliydi. Gayrimüslimler içinde Ermeni kökenli olanların oranı ise %85 kadardı. 1761 yılına ait bir kayıttan İstanbul'da sarraflık yapan 137 esnaf bulunduğu anlaşılmıştır. Ankara'ya ilişkin 1853 yılına ait bir kayıtta, sarraflık yapan Gelgeloğlu Artin, Davidoğlu Oseb, Dakesoğlu Danyal adlı 3 esnaf bulunduğu belirlenmiştir. Cumhuriyet sonrasında Ankara'da gayrimüslim nüfusun azalmasına bağlı olarak Türklerin bu mesleğe olan ilgisi hızla artmıştır.

1950'li yıllardan sonra Ankara kuyumcularının ağırlıklı olarak Anafartalar Caddesi'nde toplanmaya başladıkları gözlenmektedir. Anafartalar Caddesi, bugün de özellikle kuyumcu dükkânlarının yaygınlığı ile dikkati çekmektedir. Cadde üzerinde, yan yana dizilmiş çok sayıda kuyumcu dükkânı ve sadece kuyumcu esnafının yer aldığı çarşılar bulunmaktadır. Cadde kuyumcularının Ankara'nın köklü ve eski esnafı olması, güven unsurunun ön planda yer aldığı bu sektörde fazlasıyla önem kazanmaktadır.

Anafartalar Caddesi ve Adlandırma Çeşitliliği

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anafartalar Caddesi'nin farklı bölümleri değişik adlarla anılıyordu. Ulus Meydanı'ndan (*Taşhan Meydanı*) Hacıbayram Camisi yol ayrımına kadar olan bölüme *Karaoğlan Caddesi* deniliyordu. Hacıbayram yol ayrımındaki meydanın adı da *Karaoğlan Meydanı*'ydi. Bu meydandan itibaren hafif eğimle aşağı doğru uzayan ve Bentderesi Kavşağı'ndan sağa doğru kıvrılıp devam eden bölüm *Balıkpazarı Caddesi* olarak biliniyordu. Balıkpazarı Caddesi, 1924 yılında açılan Şehremaneti binasının önünden sağa sokak şeklinde giriyor ve Tahtakale Hamamı önüne kadar devam ediyordu. *Tahtakale Çarşısı* olarak bilinen bu bölüm 1929 yangını sonrası yok olunca caddenin güzergâhı değiştirilmek zorunda kalındı. Caddenin Denizciler Caddesi ayrımından sonra Çocuk Esirgeme Kurumu önünden Samanpazarı Meydanı'na doğru devam eden bölümü *Çocuk Sarayı Caddesi* olarak biliniyordu. Samanpazarı Meydanı ve Kurşunlu Camisi önünde yer alan bölüme ise *Kurşunlu Caddesi* deniyordu.

Adlandırmadaki bu karışıklık, caddenin tümü için Anafartalar isminin benimsenmesine kadar devam etti. Çanakkale Savaşı galibiyetlerinden birine gönderme yapan Anafartalar adlandırması, aynı zamanda bu galibiyetin komutanlarından Mustafa Kemal'e vurgu yapması bakımından da anlamlı bulunmuştu. Ancak sonraları, cadde çok uzun olduğundan adres tarifinde kolaylık yaratması amacıyla caddenin Ulus Meydanı'ndan Işıklar Caddesi ayrımına kadar olan bölümüne 'Anafartalar I', buradan itibaren Talatpaşa Bulvarı'na kadar devam eden kısmına da 'Anafartalar II' denildi.

Anafartalar Caddesi'nde Yaşanan İstimlakler

Anafartalar Caddesi'nin şekillenmesinde iki büyük istimlak dalgasının etken olduğu bilinmektedir. Bu istimlakleri kabaca Ulus Meydanı ve Samanpazarı Meydanı çevresinde yapılanlar olarak iki grupta toplayabiliriz.

Ulus Meydanı Çevresindeki İstimlakler

Anafartalar Caddesi'nin Ulus Meydanı'ndan Bentderesi kavşağına kadar olan bölümünde 1953-1960 yılları arasında geniş çaplı istimlakler yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında caddenin iki yakasında yer alan eski binalar yıkılarak cadde genişletilmiş ve yıkılan binaların yerine Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki mimari tarza uygun yeni binalar inşa edilmiştir. Bu bölümde, caddenin tarihi, kültürel ve sosyal kimliğini oluşturan Taşhan, Yeni Sinema ve İstanbul Pastanesi gibi bazı önemli yapılar da ne yazık ki yıkımın kurbanı olmuştur. Bu bölümdeki yıkıma Taşhan'dan başlanmıştır. Hermann Jansen'in şiddetle karşı çıkmasına rağmen 1933 yılında Taşhan'ın satışı yapılmış ve sonrasında yıkılarak yerine 1938 yılında Sümerbank binası inşa edilmiştir.

Sümerbank'ın karşısında, heykel tarafında bulunan Maarif Vekâleti 1947 yılında yandığında yerinde büyük bir boşluk açılmış, bu boşluğa daha sonra Ulus İşhanı yapılmıştır. 1927 yılında dikilmiş olan Atatürk heykeli bu yıllarda caddenin ortasındadır. Yolun genişletilmesi ve yeni yapılanma sonrasında heykel 1959 yılında caddenin ortasından, şimdiki yeri olan Ulus İşhanı'nın önüne taşınmıştır. Maarif Vekâleti'nin Sümerbank tarafına bakan kısmında yer alan Özel İdare'ye ait 6 dükkân, bunların bitişiğinde özel şahıslarca yaptırılmış olan Kızılırmak Kiraathanesi ve İstanbul Pastanesi'nin de altında yer aldığı İstanbul Oteli binası 1953 yılında yapılan istimlakler sonrası yıkılırken, Sümerbank sırasındaki Zincirli Cami'ye kadar olan binalar (*Taşhan hariç*) 1960'lı yıllara kadar varlıklarını korumuşlardır. 1960 istimlakleri sonrası ise hepsi yıkılmıştır.

Samanpazarı Meydanı Çevresindeki İstimlakler

Caddenin yoğun istimlake konu olan bölümlerinden birini de Samanpazarı tarafı oluşturmaktadır. Anafartalar Caddesi'nin bitim noktası olan Samanpazarı semtinde, Hermann Jansen planı uyarınca 1935-1940 yılları arasında yapılan istimlakler ile birlikte bazı eski Ankara evlerinin yanı sıra bu bölgede bulunan tarihi ve sosyal yapılar yıkılmıştır. Nakşibendi Tarikatı'nın merkezi konumundaki Nakşibendi Tekkesi, Nakşibendi Şeyhi'ne ait Türbe, Şehabiye Medresesi olarak bilinen Nakşibendi Medresesi ve burada yer alan çeşme yıkılan binalar arasındadır. Yıkımlar 1926 yılında başlatılmış, 1935 yılı sonrasında ise plan dahilinde sürdürülmüştür.

Samanpazarı Meydanı, yıkılan yapıların yerine oluşturulmuş ve meydanın bir köşesine Esen Park adı verilen güzel bir park yapılmıştır. Eski Ankaralıların anılarında yer etmiş olan Esen Park, 1950'li yıllarda müzikli bir açık hava gazinosuna dönüştürülmüştür. Samanpazarı Meydanı ve çevresinde ikinci istimlak dalgası ise, Hacettepe Hastanesi ve bağlı birimlerin yapılabilmesi için 1959 yılında başlatılmış, bu istimlakler sırasında meydan çevresinde bulunan ve şehir kimliğiyle bütünleşmiş işyerleri ne yazık ki yıkılmıştır. Aynı şekilde Ankaralıların anılarında önemli bir yere sahip olan Esen Park da ortadan kaldırılmıştır. Esen Park'ın yerine sonradan 1987-1994 yılları arasında Altındağ Belediyesi binası inşa edilmiştir.

Caddeyi Etkileyen Büyük Yangınlar

Cadde üzerinde tarihi ve kültürel dokunun korunamamasının bir diğer nedeni de yangınlardır. Ankara'nın büyük yangınları olarak bilinen 1916, 1922 ve 1929 yangınları, belediyeyi istimlak etme derdinden kurtarıp caddenin imarını hızlandırmakla birlikte caddenin tarihi ve kültürel dokusunda geri dönülmez hasarlara neden olmuştur.

1916 Hisarönü Yangını

Hisarönü yangını olarak bilinen 13-14 Eylül 1916 tarihli yangın, Kale'nin ikinci suru içinde bulunan ve ağırlıklı olarak zengin Ermenilerle Rumların oturduğu mahalleyi tamamen yok etmiştir (*Bugün bu alanda Hisarpark bulunuyor*). Bu mahallenin yanı sıra Çıkrıkçılar Yokuşu, Bedesten ve çevresi, Anafartalar Caddesi'nin Bentderesi kavşağından Denizciler Caddesi ayrımına kadar olan bölümünün doğu yönü de yangının etkilediği yerler arasındadır. Anafartalar Caddesi üzerinde yer alan Bizans dönemi yapısı Klemens Kilisesi ile hemen karşısında bulunan Yeğenbey Camisi ve Medresesi yangın sonrası harabe haline gelmiştir.

Ankara Şehremaneti'nin 1916 yangını sonrasında cadde üzerinde oluşan boşluğun doldurulması yönünde yoğun çaba harcadığı bilinmektedir. Bu alana yapılan kamusal yapılardan ilki, 1925 yılında birbirine bitişik olarak yapılan Latife Hanım İlkokulu ve Gazi İlkokulu'dur. (*Sonraki yıllarda Atatürk Ortaokulu adı altında eğitime devam eden bu okullar 2014-2015 öğretim yılında YBÜ İslami İlimler Fakültesi kullanımına bırakılmıştır.*) Bu okulları 1926 yılında yapılan Adliye binası takip etmiştir. Caddenin yangından etkilenmemiş olan diğer tarafına ise Çocuk Esirgeme Kurumu ve Vakıf Apartmanı yapılmıştır. 1927 yılına gelindiğinde Anafartalar Caddesi'nde kamu binalarının yapımı bitirilmiştir. Aradaki boşlukların dolması ise 1940'lı yılları bulmuş, böylece caddenin önemli bir bölümü tamamlanmıştır.

1922 Sovyet Elçiliği Yangını

Anafartalar Caddesi'ni etkileyen yangınlardan birinin de 15 Ağustos 1922 tarihinde çıkan Sovyet Elçiliği yangını olduğu bilinmektedir. 1920 yılında açılan Sovyet Elçiliği, Samanpazarı Meydanı'nda Kurşunlu Camisi'nin yakınında iki katlı ahşap bir evde faaliyet gösteriyordu. (*Elçilik binasının, Kurşunlu Camisine gelmeden önce günümüzde araba park yeri olarak kullanılan alanda bulunduğu biliniyor.*) Aleko adlı bir Ermeni'ye ait olduğunu bildiğimiz bu binada çıkan yangın, çevredeki 20 kadar evin, bir dükkanın ve bir caminin de yok olmasına neden olmuştur. Olayın tanıkları, yangının tahrip kalıpları patlatılarak durdurulabildiğini ve söndürme çalışmalarını Mustafa Kemal'in gelerek denetlediğini belirtmişlerdir. Yangında elçilik ahırındaki hayvanların bağırsarak yandığını hatırlayanlar bulunmaktadır. Yangın sonrasında Sovyet Elçiliği, Hamamönü semtindeki Mavalar Konağı adıyla bilinen iki katlı konağa taşınmıştır. (*Mavalar Konağı, Erzurum Sokak üzerinde, eskiden Saray Sineması'nın bulunduğu yerdedi.*)

Yangının nedeni, kimilerine göre votkayı fazla kaçıran Rusların dikkatsizliği, kimilerine göre ise Sovyetler Birliği'ndeki Türk elçiliğinin Rus gizli polisince basılarak Ali Fuat Paşa ve bazı görevlilerin sınır dışı edilmesi olayına bir misilleme olarak yorumlanmıştır. Bazı çevreler de yangının Türk-Fransız anlaşması için Ankara'da görüşmelerde bulunan Albay Mougün'in tertibi olduğunu ileri sürmüştür. Sonuç olarak, nedeni tam olarak belirlenemeyen yangın hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Anafartalar Caddesi'nin bu bölümündeki yapılaşmanın, yangından boşalan alan ve özellikle de sonraki yıllarda yapılacak olan istimlaklerle son şeklini aldığı bilinmektedir.

1929 Tahtakale Yangını

Anafartalar Caddesi'nin Bentderesi kavşağından Posta Caddesi (*Şehit Teğmen Kalmaz Caddesi*) ayırımına kadar olan bölümünün batı yönü ise başka bir yangın sonrası şekillenmiştir. Bahsettiğimiz yangın, 18-19 Temmuz 1929 tarihinde yaşanan Tahtakale yangınıdır. Yangın, şimdiki Suluhan civarında başlayıp Ulus Sebze Hali'nin olduğu yöne doğru yayılmıştır. Bu bölümde yer alan ve Ankara'nın önemli ticari merkezlerinden Tahtakale Çarşısı ile çevresindeki yapılar yangında tamamen yok olmuştur. Yanan yapılar arasında Haseki Camisi, Fanfani Camisi, Tahtakale Hamamı, Tahtakale Hanı, Keçeciler Hanı ve Abidin Paşa'nın mermerden yaptırdığı meşhur anıtsal çeşme de vardır. Yangında Suluhan da kısmen zarar görmüştür.

Yangının Anafartalar Caddesi'ne doğru yayıldığı ve şimdiki Ankara Esnaf ve Sanatkar Odaları Birliği binasının bulunduğu alanda yer alan eski sebze haliyle, hemen bitişiğindeki Şehremaneti binasını da kısmen etkilediği bilinmektedir. Yangın sonrası eski sebze hali ve Şehremaneti binası yıkılarak yerine uzun yıllar Ankara Belediye'si olarak kullanılacak olan (*şimdilerde Ankara Esnaf ve Sanatkar Odaları Birliği'nin yer aldığı*) bina inşa edilmiştir. Bu binadan sonra hemen köşede bulunan Toygar Apartmanı ile Posta Caddesi köşesindeki Vakıf Han'a kadar olan bölüm 1929 sonrası yeniden yapılandırılmış, böylece Anafartalar Caddesi'nin bir bölümü daha düzenlenmiştir.

Ankara Şehir Planları ve Anafartalar Caddesi

Osmanlıca olarak hazırlanmış 1924 tarihli Ankara şehir haritasına bakıldığında Anafartalar Caddesi'nin henüz planlanmadığı, ancak düzenleme aşamasında olduğu anlaşılmaktadır. Ankara'nın başkent olarak imarının ilk adımlarının, 1924 yılı şubat ayında Anafartalar Caddesi üzerinde Dahiliye Vekaleti'ne bağlı olarak açılan Ankara Şehremaneti (*Ankara Belediyesi*) ile atıldığı söylenebilir. Bu çalışmaların, aynı yıl haziran ayında Belediye başkanı olarak Haydar Bey'in göreve getirilmesi, 1/4000 ölçekli Ankara şehir haritasının çıkartılması, Alman mimar Lörcher'e Ankara'nın ilk imar planının hazırlanması ve imar hareketine finansal destek amacıyla 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası'nın kurulması ile devam ettiği görülmektedir. 1928 yılında ise Ankara Şehri İmar Müdürlüğü kurulmuştur.

Kabaca Ulus ve Yenişehir bölgelerini kapsayacak şekilde iki bölümden oluşan Löcher planının Ulus ile ilgili olan bölümü, ticari merkez olarak kale ve çevresini de içine alacak şekilde, Ulus Meydanı ve tren garı arasındaki caddeyi ana aks olarak belirlemiştir. Löcher planının bu bölümünün Şehremanetin kurmuş olduğu komisyon tarafından kabul edilmemesi üzerine planın uygulanmadığı bilinmektedir. Bunun üzerine 1929 yılında Ankara'nın şehir planı için yeni bir yarışma açıldı. Yarışmayı Alman mimar Hermann Jansen'in hazırladığı planın kazanması üzerine 1932 yılından itibaren yeni plan uygulamaya koyuldu. Ancak hızlı kentleşme nedeniyle plan öngörülerini kısa zamanda aştı. Planın uygulanabilirliğinin azalması üzerine 1957 yılında Raşit Uybadin planı devreye sokuldu.

Hermann Jansen planında, Sıhhiye-Kızılay aksında yeni bir kent merkezi kurulmasının planlanmış olması, eski kent merkezinin (*Ulus'un*) gelişmeye açık görülmediği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim sonraki yıllarda Ulus bölgesinin genel olarak kendi kaderine terk edilmiş olması bu yorumu doğrular niteliktedir. 1957 yılı sonrasında Anafartalar Caddesi'ndeki uygulamalar kat nizamı değişikliklerine bağlı olarak yık-yap şeklinde ilerlemiştir.

1980 yılından sonra genel olarak Ulus bölgesinin korunması ve daha sağlıklı bir hale getirilebilmesi için bazı çalışmalar başlatılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 2005 yılında belirlediği '*Ankara tarihi kent merkezi yenileme alanı*' içinde Anafartalar Caddesi de yer almaktadır. Caddenin Hacı Bayram

Camisi, Güvercin Sokak, Kale ve Hamamönü bölgesinde yapılan düzenlemelerle bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerekliliği gündeme gelmekle birlikte bu konuda atılan somut bir adım olmamıştır.

Anafartalar Caddesi'nde Esnaf Girişimleri

1960'lı yıllardan itibaren caddenin uğradığı prestij kaybına karşı yerel yönetimlerin ve ilgili kurumların alternatif programlar üretmemiş olması, son 40 yıldır caddede ciddi bir bakım ve onarım çalışması yapılmamasını da birlikte getirmiştir. Bu durum caddenin gittikçe kendi kaderine terk edilmesine ve köhneleşmesine neden olmuştur. Zamanla caddede iş yeri bulunan esnaflar arasında farklı arayışlar gündeme gelmiştir. Bazı esnaflar şehrin yeni gelişen merkezlerine taşınmış, bazıları ise caddeyi terk etmeyip merkezde şubeler açarak ekonomik durumlarını korumaya çalışmışlardır.

2012 yılının mayıs ayında '*Anafartalar Caddesi'nin Yeniden Kazanım Stratejileri*' konulu, caddenin eski esnaflarının da yer aldığı geniş katılımlı bir panel düzenlenmiştir. Gazi Üniversitesi, ODTÜ ve Ankara Üniversitesi öğretim görevlileri, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Ankara Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu yetkililerinin de katılımıyla gerçekleşen panelde caddenin içinde bulunduğu durum, sorunlar, beklentiler ve öneriler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Panelde caddede işyeri bulunan esnafların caddeye sahip çıkması ve katılımcı bir tarz izlemiş olması dikkat çekmiştir. Caddenin sosyal ve kültürel dokusunun önemini belirten esnaflar, yapılacak yenileme çalışmalarının caddenin yaşayan canlı dokusunun yanı sıra tarihi kimliğini de koruması ve geliştirmesinin önemi üzerinde durmuşlardır. Cadde esnafı tarafından dile getirilen bir diğer konu da Ahiler döneminde Ankara esnaf örgütlenmesinin gücü ve etkisi üzerine olmuştur. Ankara'nın Ahilerin yönetiminde olduğu döneme vurgu yapan esnaflar sahip oldukları mesleki deneyimin köklerinin, günümüzde kaybolmaya yüz tutan Ahilik geleneği içinden geldiğini belirtmişlerdir. Cadde esnafının bilinçlendirilmesi ve duyarlı bir kamuoyu yaratabilmenin öncelikli amaçları arasında olduğunu belirten esnaflar, caddeyle ilgili tarihi ve kültürel bilgiler, eski fotoğraflar ve anılar gibi sözlü ve yazılı materyallerin toplanması, bunların basılı ve sanal ortamlarda paylaşılarak caddenin önemine dikkat çekilmesi üzerinde durmuşlardır.

Burada bir parantez açarak kentlilik bilinci kavramı üzerinde durmak ve sonrasında Anafartalar Caddesi esnafının yaptığı çalışmaları ve örgütlenme girişimlerini bu çerçevede değerlendirmek istiyoruz.

Kent Kültürü, Kent Kimliği ve Kentlilik Bilinci

Sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel değerlerin bir bütünü olarak tanımlayabileceğimiz kentlerin ortaya çıkışı uygarlık tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Kentsel yaşam yeni mekanlar yaratırken aynı zamanda ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi ilişkilerin yoğunlaşmasını da sağlamaktadır. Günümüzde küresel ekonomik gelişim, endüstri toplumu ve kentleşme üzerinden kurgulanmaktadır. Bu anlamda dünya üzerinde ve ülkemizde özellikle 1980'li yıllardan itibaren yaşanan hızlı kentleşme olgusu küresel politikaların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 2012 yılında yapılan adrese dayalı nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkemizde il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların toplam nüfusa oranı %77.3, köylerde yaşayanların ise %22.7'dir. Bu rakamlar, ülkemizde köyden kente göç olayının boyutlarını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Her kentin kendi tarihi gelişimi ve yaşam deneyiminden oluşan birikimleri vardır. Bu birikimlerin bütünü kent kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentleşme olgusu geleneksel ve yerel yaşam biçimlerini erozyona uğrattırırken diğer yandan da kentli bireylere yeni yaşam tarzları kazandırır. Kentin sunmuş olduğu yeni yaşam biçimlerine uyumluluk kentlileşme olarak tanımlanabilir. Kentlileşme kentsel yaşam deneyimi içinde kentin kültür birikiminin özümsemesi anlamındadır. Kent kültürünün benimsenmemesi, genellikle kenti umursamama ve sahiplenmeme şeklinde kendini göstermektedir. Kente yabancılaşma ile sonuçlanan bu durumun etkenlerinin başında, kenti oluşturan sosyal sınıflar arasındaki derin uçurumlar, adaletsizlikler, çeşitli nedenlerle kent yaşamından soyutlanma, kent ile ilgili talep ve beklentilerin ifade edilememesi ya da taleplerin karşılık bulmaması gibi durumlar gelmektedir. Bütün bunlar kent kültürünün oluşmasını engelleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kent kimliği, kentte yaşayan insanların yaşanmış ortak bir tarihi geçmiş üzerinde şekillendirdikleri değerlerin kolektif bellek üzerindeki iz düşümüdür. Bir kentin kimliğini oluşturan değerler arasında, doğal güzelliklerin yanı sıra zaman içinde oluşmuş simgesel yapılar, insanlar üzerinde sosyal ve kültürel etkileri olan mekanlar, kentte yaşayan insanların kültürel birikimleri, anıları gibi kolektif bellekte bütünleşebilen tüm öğeler dahil edilebilir. Kent kimliğinin o kentte yaşayan insanların yaşam deneyimleri ve kentle kurdukları iletişime bağlı olarak gelişim göstereceği açıktır.

Kentte yaşayan insanların kentle bütünleşmeleri, kendilerini yaşadıkları kentin bir parçası olarak görmeleri ve kente karşı sorumluluk hissetmeleri kentlilik bilinci olarak tanımlanabilir. Kentlilik bilinci bireye güven vermekte ve bireyde bir yere ait olma duygusu yaratmaktadır. Kentte yaşıyor olmak kentlilik bilincine sahip olmak için yeter şart değildir. Kentlilik bilincinin gelişmediği noktalarda aidiyet duygusu genellikle gelinen yere takılı kalmaktadır. Bu durumda birey aslında hiçbir yere tam olarak ait olamamakta ve memleket hasreti içinde yaşamaya çalışmaktadır. Büyük kentlerde hemşeri derneklerinin yaygınlığı bu çerçevede değerlendirilebilir. Kentte yaşayan bireylerin kentlerini sahiplenmeleri, korumaları, gelişimine katkıda bulunmaları, yönetimine katılmaları ve daha iyi yaşam alanları için çaba göstermeleri gibi davranışlar bütünlüğü kentlilik bilinci kapsamına girmektedir. Kentlilik bilinci aslında bireyin, kentin bir paydaşı olduğunu kavraması ve buna uygun davranışlar geliştirmesi olarak özetlenebilir.

Sosyologların üzerinde tartıştığı güncel ve çok yönlü bir örnek olması açısından, Haziran 2013'te İstanbul'da 'Gezi Olayları' olarak adlandırılan sürecin başlangıç noktasının bir kent parçasına (parka ve ağaçlarına) sahip çıkmak şeklinde geliştiği hatırlandığında, yaşananların kentlilik bilinci açısından da incelenebileceği ortaya çıkmaktadır.

Kentlilik Bilinci Örneği Olarak Anafartalar Caddesi Esnafı

Anafartalar Caddesi esnafının 2012 yılında yapılan panelde, caddenin sorunları karşısında göstermiş olduğu duyarlı ve katılımcı yaklaşım kentlilik bilinci çerçevesinde önemli bir örnek oluşturmaktadır. 2014 yılında cadde esnafından bir grup kuyumcunun kendi aralarında oluşturmuş olduğu platform ise, bu duyarlılığın bir devamı olarak gelişen örgütlenme gereksinimi olarak yorumlanabilir.

Cadde Anafartalar Kuyumcuları Platformu

'Anafartalar Caddesi'nin Yeniden Kazanım Stratejileri' konulu panelde ortaya çıkan yaklaşımlar, caddede iş yeri bulunan 40 kadar kuyumcu 2014 yılında bir araya gelerek 'Cadde Anafartalar Kuyumcuları Platformu' adı altında bir birlik oluşturmaya yöneltmiştir. Anafartalar Caddesi'nde başkent Ankara'ya yakışır, saygın ve nezih bir ortam oluşturabilmeyi amaçlayan platform

üyelerinin yemek organizasyonları, sunum ve seminer gibi etkinliklerle mesleki dayanışma içine girdikleri gözlenmektedir.

Platformu temsilen sözlü tarih çalışması kapsamında bilgi aldığımız Orhan Altıntuğlu, “Anafartalar caddesi kuyumcuları olarak dürüst ve ilkeli hizmeti esas aldıklarını, platformun bu çerçevede oluşturulmuş mesleki bir birliktelik” olduğunu söylemiştir. Tarihi kent merkezinde bulunan Anafartalar Caddesi'nin tarihi ve kültürel kimliğine yeniden kavuşturulmasını amaçladıklarını belirten Altıntuğlu, kuyumculuk merkezi haline gelmiş olan caddeyi, Ankara turizminin bir parçası olarak görmek istediklerini söylemiştir. Platform olarak yaptıkları çalışmalar hakkında da bilgi veren Altıntuğlu, 2014 Mayıs ayında Burak Yılmaz tarafından verilen '*Vizyon, Manifesto ve Ticari Ahlak*' adlı bir sunum düzenlediklerini, 2015 yılı Mayıs ayında ise ücretsiz dağıtılmak üzere '*Ankara'nın ilk marka caddesinde bir şehir gezisi, Cadde Anafartalar*' adını taşıyan bir kitap ile '*Tarihi ve kültürel değerleriyle Ankara-Ulus kent haritası*' adını taşıyan bir harita yayınladıklarını belirtmiştir.

Cadde Anafartalar Kitabı ve Ankara-Ulus Kent Haritası

Gezi rehberi şeklinde düzenlenmiş olan '*Ankara'nın ilk marka caddesinde bir şehir gezisi Cadde Anafartalar*' adını taşıyan kitap, çok sayıda eski Ankara fotoğrafına geniş açıklamalarıyla birlikte yer vermektedir. İncelediği alanı detaylı biçimde ele alan kitap, okuyucuyu ilk sayfalarından itibaren farkında olmadan nostaljik bir Ankara turuna çıkarmaktadır. Kitabı tamamlaması amacıyla hazırlanan '*Tarihi ve Kültürel Değerleriyle Ankara-Ulus Kent Haritası*' ise sokak sokak dolaşarak yapılmış saptamalardan hareketle detay veriler içermektedir. Tamamıyla güncel bir çalışma olan harita, kent gezginlerinin dolaşırken yanlarında rahatça taşıyabilecekleri boyutlarda ve kullanım pratikliği esas alınarak düzenlenmiştir. Kitap ve harita, platform üyesi kuyumculardan ücretsiz olarak temin edilebilmektedir.

10

Anafartalar Caddesi'nin kültürel ve tarihi özelliklerinin yanı sıra cadde üzerindeki yaşanmışlıkları ve caddenin eski esnafının anıları gibi sözlü tarihin parçalarını oluşturabilecek konular üzerinde de çalışmalar yaptıklarını belirten Orhan Altıntuğlu, bu tür yayınlar çıkarmadaki amaçlarını şu şekilde açıklamıştır:

Cumhuriyet Dönemi Ankara'sının bilinen en eski caddesi olan Anafartalar Caddesi, bugün özellikle kuyumcuların toplandığı bir merkez olarak öne çıkmıştır. Bunun yanı sıra çok sayıda tarihi yapıya ev sahipliği yapan caddeyi, mimarlık ve arkeoloji öğrencilerinden kent tarihi araştırmacılarına kadar pek çok kişi gezmekte ve tanımaya çalışmaktadır. Bazen cadde üzerindeki iş yerlerimize gelerek bizden bilgi soran, yol tarifi isteyenler olmaktadır. En çok da müşterilerimizle yaptığımız sohbetlerde cadde hakkında bilgi talepleri ile karşılaşmaktayız. Kent tarihleri ve gündelik yaşam tarihi diyebileceğimiz yakın tarihe ilişkin araştırma eksikliği, bizleri Anafartalar Caddesi ve yakın çevresiyle ilgili daha sistemli bilgiler oluşturmaya ve bunu bir kitapçık haline getirmeye yöneltmiştir.

Kentlilik bilinci örneği olarak çıkartılan yayınların değerlendirilmesi

Anafartalar Caddesi, geçmişi ve biriktirmiş olduğu tüm kültür değerleriyle kentin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Cadde üzerinde bulunan tarihi kent mekanlarının tanıtılması ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla hazırlanmış olan yayınların, kentin kolektif belleğinin oluşmasında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bellek, kentlilik bilincinin ön koşullarından biridir.

Başkent Ankara'da kent kimliğini oluşturan değerlerin devamlılığının sağlanması, kentli bireyin yaşadığı kente yabancılaşmaması ve kendini kent kültürünün bir parçası olarak görebilmesi sürecinde toplumun çeşitli kesimlerine görev ve sorumluluklar düştüğü açıktır. Kentlilik bilinci örneği olarak Anafartalar Caddesi kuyumcularının kendi aralarında kurmuş oldukları platform, yapılan çalışmalar ve çıkartılan yayınlar bu çerçevede üzerinde durulması gereken bir davranış örneği olarak algılanmalıdır.

Yavuz İşçen

Haziran 2015, Ankara

yavuziscen@gmail.com

Orhan Altıntuğlu

Haziran 2015, Ankara

altintuglu@superonline.com

Kaynakça

Altıntuğlu, O. (2015). *Söyleşi*. Ankara: Sözlü tarih çalışması kapsamında bant kaydı.

Aslanoğlu, İ. (1980). *Erken Cumhuriyet dönemi mimarlığı 1923-1938*. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydın, S. Emiroğlu, K. Türkoğlu, Ö. Özsoy, E. D. (2005). *Küçük Asya'nın bin yüzü Ankara*. Ankara: Dost Yayınları.

Cantek, F.Ş. (2003). *Yabanlar ve yerliler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cantek, F.Ş. (2006). *Sanki viran Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cantek, F.Ş. (2012). *Cumhuriyet'in ütopyası Ankara*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Dinçer, G. (2014). *Ulus'tan Samanpazarı'na Anafartalar Caddesi'nin öyküsü*. Ankara: İdeal Kent. Kent Araştırmaları Dergisi, (11) 36-61.

Eken, G. (2013). *Tanzimat döneminde Ankaralı sarraf esnafına dair*. Ankara: CÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (17) 1 53-61.

Elverdi, İ. (1998). *Dünden bugüne Ankara*. Ankara: ATO Yayını.

Ergenç, Özer. (2012). *16. yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Esin, T. ve Etöz, Z. (2015). *1916 Ankara Yangını*. Ankara: İletişim Yayınları.

Eyice, S. (1972). *Ankara'nın eski bir resmi*. Ankara: TTK Basımevi.

French, D.H. (1992). *Yün ticareti ve Ankara'da İngiliz tüccarlar*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi. Ankara Dergisi, (3), 29-34.

Hacıgökmen, M.A. (2012). *Anadolu'da Ahiliğin esnaf teşkilatı haline dönüşmesi ve tımar sistemine yansımaları Ankara örneği*. Konya: SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (32), 263-291.

Hacıgökmen, M.A. (1995). *Ankara ahilerinin ticari faaliyetleri ve Bacıyan-i Rum hakkında bir araştırma*. Ankara: AÜ. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (1995) 18.

Işın, E. (2009). *Ankara kara kalpaklı kent 1923-1938*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Katalogları 6.

İşçen, Y. (2015). *Ankara'nın ilk marka caddesinde bir şehir gezisi Cadde Anafartalar*. Ankara: Cadde Anafartalar Kuyumcuları Yayınları 01.

İşçen, Y. (2015). *Tarihi ve kültürel değerleriyle Ankara-Ulus kent haritası*. Ankara: Cadde Anafartalar Kuyumcuları Yayınları 02.

Kentlilik bilinci kültür ve eğitim komisyonu raporu, (2009). *Kentleşme Şurası 2009*. Ankara: T.C Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Yayını.

Koç, B ve Baskıcı, M.M. (2013). *Bozkırdan Sanayinin Başkentine*. Ankara: ASO yayını 62.

Köroğlu, A. (2014). *Başkent Oluşunun 90. yılında Ankara: 1923-2013*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Makine Mühendisleri Odası, (2001). *Ankara'da kentleşme ve yerel yönetimler sempozyumu bildiriler kitabı*. Ankara: TMMOB Yayınları.

Ongan, H. (1957). *Ankara'nın eski esnafını açıklayan bir vesika*. Türk Etnografya Dergisi, (1957) 56-61.

Özdemir, R. (1998). *19. Yüzyılın ilk yarısında Ankara*. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özdemir, R. (1986). *Ankara esnaf teşkilatı 1785-1840*. İstanbul: 7. Milli Türkoloji Kongresi Tebliğleri.

Sargın, G.A. (2002). *Ankara'nın kamusal yüzleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarioğlu, M. (2001). *Ankara Bir Modernleşme Öyküsü*. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şenyapılı, T. (2006). *Cumhuriyet'in Ankara'sı*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Tamur, E. (2003). *Ankara keşisi ve Ankara tiftik dokumacılığı*. Ankara: ATO Yayınları.

Tanyer, T. (2014). *Ankara 1930-1960*. Ankara: BYEGM Yayınları.

Tatlıdede, D. (2014). *Kentleşme ve kentleşme bağlamında Türkiye'de kentlilik bilinci*. İstanbul: Şişli Akademi (2014) 1. 19-29.

Tekeli, İ. (1982). *Türkiye'de kentleşme yazıları*. Ankara: Turhan Kitapevi.

Tunç, G. ve Özbay, F. (2004). *Şehrin zulası Ankara kalesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçer, M. (2001). *Ankara şehri merkez gelişimi*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yavuz, E ve Uğurel, Ü.M. (1984). *Tarih İçinde Ankara I, eylül 1981 seminer bildirileri*. Ankara: ODTÜ Yayınları.

Yavuz, F. (1981). *Başkent Ankara ve Jansen*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi 7(1), 25-33.

Yavuz İŞÇEN